

Szenkovics Enikő

A FORDÍTÁS MINT A TRANSZKULTURALITÁS GYAKORLATA

A kolozsvári Echinox folyóirat indulása

Előljáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, amely az 1969-ben indult Echinox folyóirat és Kriterion Kiadó, illetve az 1970-ben létrehozott Dacia Kiadó (elsősorban) irodalmi fordításain keresztül, az adott kultúrpolitikai helyzet fényében igyekszik képet alkotni a hetvenes évek elejének erdélyiségéről, a magyar, a német, illetve a román kultúra közötti határok átjárásáról. Terjedelmi okok miatt a tanulmány elsősorban az Echinoxra, annak is az indulására és első évére tér ki részletesebben, a következő kérdések felvetésével: Mennyiben értelmezhető a szóban forgó lap magyar, német (és adott esetben román) oldalain megjelenő, elsősorban irodalmi, de néha egyéb jellegű: filozófiai, képzőművészeti, zenei tárgyú fordítások, valamint írások az erdélyi identitásalakítás részeként? Milyen igény mutatkozott a három nemzetiség részéről egymás irodalmának, tágabban pedig kultúrájának, kulturális életének megismerésére? Milyen szakmai és emberi kapcsolat jellemezte az együtt munkálkodást, illetve hogyan vélekedtek az egyes nemzetiségű szerkesztők, írók a nekik szánt oldalakról? Mindezen kérdések megválaszolásához, bevezetésképp, röviden felvázolom a tárgyalandó korszak, az 1968 körüli évek kultúrpolitikai helyzetét.

Kultúrpolitikai háttér

Az Echinox¹ román–magyar–német nyelvű folyóirat a liberalizációs korszak csúcspontján, 1968-ban indult (tulajdonképpen '68-ban engedélyezték és 1969 januárjában jelent meg az első száma), mely év egy igen fontos időszak végét jelöli Románia politikáját és kultúrpolitikáját ille-

1 Jelentése: napéjegyenlőség – az egyenlőség szó itt akarva-akaratlanul is behoz egy olyan konnotációt, mely a kommunista diktatúrák sajátja: mindenki egyenlő, de vannak egyenlőbbek. A mi esetünkben az egyenlőbb-ség abban nyilvánul meg, hogy a három nemzetiség között „testvériesen” elosztott oldalak a románok esetében egyenlőbbek, azaz nagyobb terjedelműek, mint a magyarok vagy a németek esetében.

tően. Ezért, a lapindítás indítékainak és az egész folyamat megértése végett visszakanyarodom néhány mondat erejéig az ezt megelőző időszakhoz.

A liberalizáció 1965–68 közötti szakaszára a Nicolae Ceaușescu párt- és államelnök által saját népszerűsége növelése érdekében bevezetett engedmények jellemzőek. Már az egy hónappal a főtítkári kinevezése után megtartott Központi Bizottság-beli plenáris ülésen elhangzottak is ebbe az irányba mutatnak, amikor – többek között – a művészeknek és íróknak a formai szabadság jogának fontosságáról beszél – már amennyire ez összefér a művészet céljaival. Látszólag tehát a kifejezés szabadságát emeli ki, de a megkötések pontosan a szabadság korlátozásáról szólnak: „Kétségtelenül senkit sem lehet az írás, a festészet és zeneszerzés egy bizonyos módjára rákényszeríteni, azt viszont lehet kérni a művészekről, hogy mindig az élet valóságát és igazságát fejezzék ki, hogy azt a népet, amelyhez tartoznak, szolgálják.”² A tartalom mibenlétét több esetben is megjelöli, felfogása szerint a jó művész olyan, aki meghatározott témáról ír – a kifejezési módnak, a forma szabadságának birtokában. A liberalizáció tehát itt is a formára vonatkozik, a *hogyannra*, viszont a tartalmat, a *mit* a párt által előre meghatározott minták irányítják. Sőt: konkrét ajánlatok is elhangzanak a témára vonatkozóan, miközben a szöveg a szólás- és vélemény szabadság fontosságát hangsúlyozza. Ezek az ellentmondások, a liberalizációs gesztusokban rejlő burkolt megszorítások az új főtítkár hatalmi pozíciójának megszilárdítását szolgálják, és nem véletlen az sem, hogy közvetlenül a kinevezése után fontosnak tartja a kulturális élet képviselőivel való személyes találkozást.

Megjegyzendő, hogy a hatvanas évek liberalizációja tulajdonképpen átmenetet jelent az 1970-es évektől kezdődő ideológiai „bekeményítéshez” és egy – a fiatal generáció által művelt – újfajta írásmód kialakulásához. Nem mellékes, hogy a román irodalomban a fiatal és az idősebb generáció között olyan konfliktus képződött, amely alapvetően politikai eredetű volt: a fiatalabbak, akiket az utóbbi években az idősebbek karoltak fel és juttattak közlési lehetőséghez, hangot adtak az addig gyakorolt írásmód és irodalmpolitika ellen emelt kifogásaiknak és túl akartak lépni a számukra felállított korlátokon. Radu Boureanu³ például

2 A Scinteia 1965. május 20-i számában található, a plenáris ülésen elhangzott Ceaușescu-beszédből idéz Anneli Ute GABANYI, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, R. Oldenburg Verlag, München, 1975, 122. [Saját fordításom.]

3 Radu Boureanu (1906–1997) költő, író, fordító, műkritikus, 1967–1974 között a Viața Românească című irodalmi havilap főszerkesztője.

egy 1968-as írásában, melyben – amint azt a cikk címe is mutatja, még a generációk közötti álkonfliktusról beszél – még „megértő” hangnemben szól a fiatal írógenerációról, megjegyezve, hogy az új írónemzedéknek be kell illeszkednie az adott közösségbe, melynek jogai és kötelességei rá is vonatkozni fognak. Itt még az idősebb nemzedék kötelességeire helyezi a hangsúlyt: „Társadalmi együttélésünkben megjelennek különféle társadalmi jogok és kötelességek. Kötelességünk [az idősebbeknek, megj. Sz. E.] átvenni és továbbvinni a társadalmi haladás tényeit, kötelességünk megnesemesíteni ezt a társadalmi időt saját tapasztalatunkkal, melyet majd átadunk az utánunk jövő nemzedéknek.”⁴ Egy évvel később, az akkor fiatal Adrian Păunescu költőnek⁵ adott interjúbán, amely más írókkal készített beszélgetésekkel együtt 1971-ben jelenik meg kötet formájában, már a következőképpen nyilatkozik: „Ha mi [az idősebb írónemzedék tagjai, megj. Sz. E.] elhagyatottnak érezzük magunkat, akkor a fiatal generáció akarta azt, hogy elhagyatottnak érezzük magunkat [...] A fiatalok azt állították, hogy mi beszennyezett generáció vagyunk. Mi az irodalmat történelmi és társadalmi küldetésünkkel akartuk szolgálni. Mi őszinték voltunk.”⁶ Boureanu üzen is a fiataloknak: „Lehetetlen a fiataloknak azt képzelniük, hogy nem szeretjük őket. De még jobban szeretnénk, ha kevésbé lennének brutálisak a velünk való viszonyukban.”⁷

Az idézett mondatok rendkívül fontosak egyrészt az idősebb írógeneráció irodalmi (és politikai) szemléletének megvilágítása miatt, másrészt azért is, mert magukban foglalják a fiatalabb írónemzedék elzárkózását attól az irányvonalától, amely a klisék és normák által irányított irodalmat a politikai manipuláció eszközeként használja fel, és amely nem az esztétikai értékek elsődőségét hirdeti. Továbbá a fenti idézet – a történelmi és társadalmi hivatás hangsúlyozásával – a generációk közötti konfliktus politikai vetületét is szemlélteti, azt, hogy a különböző nemzedékek mi mellett kötelezték vagy nem kötelezték el magukat. És nem utolsósorban azért tartom fontosnak e generációs problémának a megemlítését, mert ennek is szerepe van az elhatárolódás vágyának körvonalazásában, új közlési és kifejezési igények megjelenésében, és ezzel egy új folyóirat útnak indításában.

4 Radu BOUREANU, *Falsul conflict între generații*, Viața Românească 1968/9., 92.

5 Adrian PĂUNESCU (1943–2010) költő, politikus, akit számos kritika ért a Nicolae Ceaușescu és a kommunista rezsimet dicsőítő „költeményei” illetve a nacionalista, kisebbségellenes megnyilvánulásai miatt.

6 Adrian PĂUNESCU, *Sub semnul întrebării*, Cartea Românească, București, 1971, 121.

7 *Uo.*

A liberalizáció fontos lépése az is, hogy 1968. június 26-án a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Bukarestbe hívta a magyar értelmiség több mint 50 képviselőjét, illetve július 3-án a német kisebbség küldöttségét – ezáltal azt a látszatot keltve, hogy a pártvezért érdeklik a kisebbségek, a meghívásnak tehát olyan gesztusértéke van, melyre aztán a későbbiekben hivatkozni lehet.

További fontos mozzanat, hogy 1968. augusztus 21-én Ceaușescu beszédet tartott, amelyben határozottan elítélte Csehszlovákia megszállását. Ezzel egyrészt tovább növelte népszerűségét az ország határain belül és Nyugaton egyaránt, másrészt féltő volt, hogy kivívja maga ellen a szovjetek haragját. Ezért is volt hasznos a széles külső és belső támogatottság.

Nem véletlenül hagytam utoljára a legfontosabb mozzanatot, ez ugyanis átvezet jelen írás konkrét témájához: 1968. november 14–16. között írószövetségi kongresszust szerveztek Bukarestben, amelyre furcsa mód nemcsak a „delegáltak” voltak hivatalosak, hanem a látszólag demokratikusan, „közgyűlés” formájában szervezett írókongresszusra az „ország összes íróját” meghívták. Előkészületként az írók a követeléseik megfogalmazásával foglalatoskodtak, amelyek a kiadók átszervezésére, új folyóiratok alapítására, az írószövetség demokratizálására, a nyugati irodalommal való szorosabb kapcsolat kiépítésére vonatkoztak. Az előkészületeket, a párt aggodalmait igen jól szemlélteti az, hogy már a kongresszus előtt egy hónappal megfogalmaztak és kiadtak egy alapidokumentumot, amelyet az írószövetség bizottsága állított össze, és amely a párt álláspontját foglalja magában az irodalmat érintő kérdésekben. Alapvetően ez az írat megszorításokat tartalmaz, és a pártnak a liberalizációs folyamatot megfékező törekvéseit mutatja, amit a következő, az irodalom szerepére vonatkozó idézet is igazol: „A marxizmus határozottan elutasítja a művészet társadalomtól való »függetlenségének« (eufemisztikus megfogalmazásban: autonómiájának) lehetőségét”.⁸ Az irodalomnak ezzel szemben sokkal inkább „jelentékeny befolyást kell gyakorolnia a társadalmi életre, az ember szellemi és erkölcsi természetére”.⁹ A dokumentum ezenkívül a „tartalom felelősségére”, az érthetőségre, valóságközelségre és a nemzeti elemek hangsúlyozására hívja fel az írók figyelmét, és az is kiderül, hogy a stílusok sokfélesége nem a stílus tényleges szabadságát jelenti, hisz,

8 *Probleme actuale ale literaturii române*, România Literară 1968. október 17., idézi Anneli Ute GABANYI, *Partei und Literatur...*, 158.

9 *Uo.*

mint megjegyzi, a művész stimulálása és irányítása egyáltalán nem zárható ki.¹⁰

Ceaușescu az írókongresszus utolsó napján jogosnak ismerte el az írók követeléseit, elsősorban az írószövetség és a kiadók decentralizációjára vonatkozóan, viszont a fiatal generációt illetően már nem nyilatkozott annyira pozitívan, feltételezhetően azért, mert ők nem akartak a dogmatizmus jegyében alkotó, a párt céljait követő idősebb írógeneráció sorába beállni, és ez ellenkezett a párt elveivel. Továbbá megerősítette a kongresszus előtt kiadott dokumentum állásfoglalásait, miszerint az irodalomnak a társadalom szolgálatában kell állnia és a marxista-leninista ideológia üzenetét kell a néptömegeknek átadnia. Kiemelte, hogy e célok megvalósítása érdekében az irodalomnak közérthetőnek kell lennie, és ezért elítélendő minden fajta öncélú formajáték. Nagyon hangsúlyosan fogalmazta meg ezen a kongresszuson a párt irodalomirányító szerepét is: „A művészet párt általi irányítása elháríthatatlan felelősség; biztosítania kell, hogy hazánk művészete és irodalma a szocializmus és a haladás ügyét szolgálja.” A párt azon jogát is ismertette az írókkal, hogy amennyiben a társadalom érdekét individualisták követeléseit veszélyeztetik, megteszi a szükséges intézkedéseket.¹¹ E negatív kicsengések ellenére annak a ténye, hogy első ízben szervezték meg nagyobb nyilvánossággal az írókongresszust, hogy két magyar író választottak az új vezetőségbe (Méliusz Józsefet az öt alelnök egyikének és Szász Jánost titkárnak),¹² új fiókszervezetek, kiadók, folyóiratok létrehozásáról hoztak döntéseket, a nyitás lehetőségével, reményével kecsegtették a kisebbségi írókat. Mindezek a kisebbségek irányába tett gesztusok azonban jól megfontolt céllal történtek: a látszólag szabadabb mozgásteret szándékoztak leszűkíteni az intézmények szigorúbb irányítása révén – Tismăneanu¹³ találóan használja ebben az összefüggésben a „reformok paródiája”¹⁴ kifejezést.

10 *Uo.*

11 Beszédét a România Literară 1968. november 21-i száma közli, ez alapján készült az összefoglaló, a témánk szempontjából lényegesebb elemek kiemelésével, illetve innen való a fenti idézet is.

12 Lásd a Román Írószövetség honlapját: <https://uniuneascritorilor.ro/sinteza-istorica>.

13 Vladimir Tismăneanu (1951) román politológus, egyetemi oktató, az Amerikai Egyesült Államokban él, a Maryland University professzora. Fő kutatási területe a román kommunizmus politikatörténete, lásd pl. Vladimir TISMĂNEANU, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005. Az általa vezetett, a kommunista diktatúra által elkövetett bűncselekményeket vizsgáló elnöki bizottság készítette azt a 660 oldalas, átfogó jelentést a romániai kommunizmus bűneiről, amely alapján a román állam 2006-ban hivatalosan is elítélte a kommunista rezsim idején elkövetett visszaéléseket.

14 Vladimir TISMĂNEANU, *Arheologia terorii*, Alfa, București, 1998, 235.

Az Echinox indulása

Ebben a forrongó korszakban külön figyelmet szentelnek az egyetemi diákság „jogainak”: ez az a generáció, tanultsága, nyitottsága, tudáséhsége, tájékozottsága miatt pedig az a társadalmi réteg, amelyiktől a kommunista rezsimnek mindig is félniük kellett, hisz többnyire ők a rendszerellenes megmozdulások kezdeményezői (lásd ötvenhatot, hatvannyolcat). Rostás Zoltán arról számol be az *Echinox 50* emlékkötetben közölt írásában,¹⁵ hogy a „fokozatos »liberalizálással«, a KISZ-[Kommunista Ifjúsági Szövetség] és a KDSZSZ [Kommunista Diákok Szervezeteinek Szövetsége]-beli idegesítő rituálék »elhanyagolásával«, »hazafias munkáról« való lemondással¹⁶ háttérbe szorításával a kolozsvári diákságnak nem is igazán volt mit a rendszer ellen protestálnia. Sőt, a hirtelen kitalált és május másodikára tett ifjúság napjára az unalmas mítingek helyett nagy darab disznóhúst, kenyeret és talán sört is kaptak, a tanév végén pedig csökkentették a vizsgák számát és egyszerűsítették az államvizsgát – emlékezik vissza Rostás.¹⁷

Ami az új lap lehetőségéről felröppenő hírt illeti, ezzel kapcsolatban szintén Rostástól idézek: „A kérdőívezés után¹⁸ általában az Arizonába vagy az Egyetemi Könyvtár szomszédságában levő Crocoba mentünk. Általában olyan társaság verődött össze itt, akiknek mesélni tudtunk felfedezéseinkről, és akikkel meg tudtuk osztani véleményünket a világ dolgairól. Azt hiszem, akkor hallottam egy diáklap beindításának terveiről.”¹⁹

Az eredetileg román nyelvűnek tervezett lapról fontos megjegyezni, hogy az ebben az időszakban létesített kiadókkal ellentétben nem egyszerűen „felső” utasításra jött létre: a „felülről” jövő rendelkezést megelőzte az „alulról” induló kezdeményezés,²⁰ vagyis az az 1967-ben alakult, román egyetemisták alkotta irodalmi körből nőtt ki, amelynek életre hívói Eugen Uricaru, Marcel Constantin és Marian Papahagi

15 Zoltán ROSTÁS, *Aventura. Preliminarii la un „autointerviu” = Echinox 50*, szerk. Ion POP – Călin TEUȚIȘAN, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2018, 274–281.

16 ROSTÁS, *Aventura...*, 276.

17 Bővebben lásd ROSTÁS, *Aventura. Preliminarii la un „autointerviu” = Echinox 50*, 276.

18 Rostás a Babeș-Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia szakos hallgatója volt. Másodéves korában, 1966/67-ben kezdett el anketákat vezetni, kérdőívezni. Lásd ROSTÁS, *Aventura...*, 274–276.

19 ROSTÁS, *Aventura...*, 276–277.

20 Hasonló igények figyelhetők meg más városok diákságának körében is: ebben az időszakban jelenik meg Jászvásáron az Alma Mater, később Dialog, Temesváron a Forum Studentesc, illetve Bukarestben az Universitatea Comunistă című lap.

– ennek az egyre népszerűbbé váló körnek aztán nevet adtak, így lett belőle Echinox kör.²¹ A rendszeres találkozások kezdetben különböző kávézóban kaptak helyet, majd egy ideig a törzshelyükké lett Metropolban, végül a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészka,²² avagy a Filológia egyik termében, ahol Ion Pop irodalomkritikus, aki egyébként a lap mozgatórugója volt éveken keresztül (összesen 17 évig vezette a lapot, 1969–1973 között főszerkesztőként, majd 1973–1986 között lapigazgatóként), a kör elnöke lett. Ekkor, immár a Filológián fogalmazódott meg az igény egy, az idősebb generációtól különálló publikálási fórumra, ahol a fiatalok az írásaikat közölhetnék: „A diáklap ötlete a Marian Papahagi, Eugen Uricaru, Adrian Popescu és Marcel Runcanu által alkotott csoportban született. Kezdetben ez csak játékosan öltött testet egy bizonyos »lapocska« formájában, melyben próbetűs írással különböző nyelvi tréfákat, nagyvilági beszámolókat, karcolatokat stb. »közöltek«. Ezek a »mozgó lapok« amolyan gyerekes szamizdatként terjedtek a diákok között, meglepő publicisztikai hatással – és Eugen Uricaru volt az első, aki megértette, hogy a játékot komollyá lehetne tenni, ha tudatos kulturális gesztusként művelnék.”²³ Elindult

- 21 Párhuzamként, magyar nyelvterületről feltétlenül meg kell említeni a jóval korábban, 1956-ban (a Maxim Gorkij Kör utóaként) megalakult Gaál Gábor Kört, melynek legfontosabb időszakára 1963-ban veszi kezdetét, miután Bodor Pál átveszi az irányítását: ekkor válik felolvasóestből vitaforummá, a kör magvát kolozsvári magyar filológus diákok alkotják: Aradi József, Apáthy Géza, Balázs András, Csiki László, Farkas Árpád, Gálfalvi György, Király László, Kocsis István, Magyar Lajos, Molnos Lajos, Tömöri Péter, Znorovszky Attila, s hozzájuk csatlakozott az alsóbb évfolyamokról Cseke Péter, Éltető József, Gyimesi Éva, Kenéz Ferenc, Paizs Tibor, Vári Attila. Írásaikat az Ifjúmunkás, Utunk, Korunk, Igazság, Előre közölte (lásd <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/1101/>). A német nyelvterületről vett példaként a néhány évvel később, 1972-ben bánsági sváb filológus diákok által alapított Aktionsgruppe Banatról [Bánsági Akciócsoport] is szót kell ejteni, melynek gyökerei a nagyszentmiklósi német liceum irodalmi körében keresendők. Kilenc alapító tagja: Albert Bohn, Rolf Bossert, Werner Kremm, Johann Lippert, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, William Totok, Richard Wagner, Ernest Wichner. Írásaikat eleinte a Neue Banater Zeitung temesvári lap közölte, majd a bukaresti, Gerhardt Csejka által főszerkesztett Neue Literatur lap. A kört 1975-ben beszüntették. A magyar és német párhuzamot azért tartom fontosnak, mert az Echinox kör indulását nem vizsgálhatjuk az adott kor irodalmi kontextusa hiányában: a hatvanas években a románok, magyarok, németek sorában egyaránt megfogalmazódott az igény egy új-, másfajta írás- és olvasásmóda, ami természetszerűleg együtt járt a publikálási lehetőségek keresésével. A már működő lapokban felkínált oldalak mellett jó lehetőségnek tűnt az egyetemisták által írt, háromnyelvű Echinox című lap.
- 22 Romániában, így a kolozsvári egyetemen is a bölcsészkarok a nyelv és irodalom szakokat jelentették, mégpedig kettős párosításban, nem tartoztak tehát ide a történeti vagy szellemtudományok. Ez mind a mai napig így van.
- 23 Petru POANTĂ, *Efectul „Echinox” sau despre echilibru*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2003, idézi László Szabolcs, *A háromnyelvű sárkány születése. Az Echinox indítástörténetének rekonstrukciója*, Látó 2010. november, <http://www.lato.ro/article.php/A-h%C3%A1romnyelv%C5%B1-s%C3%A1rk%C3%A1ny-sz%C3%B4let%C3%A9se-Az-Echinox->

hát egy kolozsvári, egyetemistákból álló küldöttség Bukarestbe, amelynek tagjai Eugen Uricaru, Marian Papahagi és Adrian Popescu voltak, hogy a szükséges engedélyeket beszerezzék.

Magyar vonatkozásban igen fontos szólni arról a magyar diákberkekben indult kezdeményezésről, amely a román irodalmi körével párhuzamosan zajlott, és amely az eredetileg román nyelvű lapot háromnyelvűvé tette: egy új magyar diáklap indításának tervezéséről van szó, mely a Hajtás címet viselte volna, és amelyről így ír Martos Gábor: „A munkatársi gárdát Szabó Zsolt, Csáky Zoltán és Máthé Éva kezdték szervezni. Őket azonban a – még csak tervezett! – lap élén hamarosan Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos és Bíró Béla váltották fel.”²⁴ A laptervet a Diákszövetségnél jóváhagyták, az egyetem vezetősége azonban nem engedélyezte az önálló magyar diáklapot, csupán egy háromnyelvűt – írja László Szabolcs:²⁵ „Vagy háromnyelvű kiadvány születik, vagy semmi (noha a német diákok nem is kérték a részvételt!)” – idézi László Szabolcs Rostás Zoltán szavait a vele készített ankétból.²⁶ Cseke Péter megjegyzi ezzel kapcsolatban: „[...] sem a kör vezetői (Ion Pop, Marian Papahagi), sem a német diákok (Peter Motzan, Werner Söllner) nem örvendtek. Hogy mennyire diktatórikus eszközökkel indították az Echinoxot, az abból is kiderült, hogy a rektori hivatal által kinevezett főszerkesztő, Eugen Uricaru,²⁷ mielőtt Ágoston Vilmosékra csukta volna az ajtót, kijelentette: »vagy aláírájtok, hogy mind tagjai lesztek az Echinoxnak, vagy addig nem mentek ki innen.«.”²⁸ Ágoston Vilmos pedig így vall az akkori rektor, Ștefan Pascu lapindítással kapcsolatos reakciójáról: „[...] behívta a román diákok

1968-as-ind%C3%ADt%C3%A1st%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9nek-rekonstru%C3%B3ja/1836/.

- 24 MARTOS Gábor, *Ejgyenlőség*, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 2000, 29.
- 25 Rostás Zoltán 2018-as, az ünnepi Echinox-kötetbe készített írásában már az áll, hogy a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága nem hagyta jóvá a magyar lap indítását. Az tehát, hogy milyen szintig jutott fel a magyar diákok kérése, a visszaemlékezésekben különféle módon jelenik meg. Lásd ROSTÁS, *Aventura...*, 278.
- 26 László Szabolcs a szakdolgozata végén szereplő ankétból idéz. Lásd LÁSZLÓ, *Ankét*, 122.
- 27 Eugen Uricaru (1946) ezen megnyilvánulása napjainkból visszatekintve nem tűnik meglepőnek: a diktatúra évei alatt fontos pozíciókat betöltő író 2005-ben lemondott a Román Írószövetség elnöki tisztjéről, miután az előkerült securitász dossziék alapján azzal vádolták, hogy besúgó volt (többek között a kolozsvári Doinea Cornea rendszerellenes személyiséget figyelte meg).
- 28 *Marsallbot a hátizsákban. A Forrás harmadik nemzedéke*, az interjúkat készítette, a tanulmányt írta, a műveket válogatta és a függelékét összeállította Martos Gábor, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 1994. 358. Idézi CSEKE Péter: *Fiatal alkotók erdélyi műhelyei 1965–1975 között*, <https://www.eirodalom.ro/irodalom/tanulmany/item/1389-fiatal-alkotok-erdelyi-muhelyei-1965-es-1975-kozott.html>

egy csoportját, helyiséget ajánlott fel nekik, írógépet, páncélszekrényt, íróasztalt, és megtiltotta nekünk, hogy külön lapot adjunk ki. Csakis olyan lapról lehetett szó, amit román vezetéssel jelentetünk meg, »itt nincs helye semmiféle szeparatizmusnak« – mondták.”²⁹

Már a fentiekben csupán vázlatosan felsorolt tények alapján is láthatjuk, hogy összetett jelenséggel van dolgunk, a lapindítás körülményeitől el egészen annak román, magyar, német részről való fogadtatásáig. A kirakatpolitikába jól beleillő multikulturalitás-címkével ellátott *Echinox*, amely a „békés együttélés” (románul: conviețuire pașnică) jegyében született, nem is indult olyan békésen, és az évek során sem alakult ki olyan szoros barátság a magyar és a német, illetve a magyar és a román írók között, mint mondjuk a román és a német írók között.

Az Echinox háromnyelvűsége – akadály vagy lehetőség?

A háromnyelvűség kényszere egy idő után azonban lehetőséggé vált, még akkor is, ha az aránytalanság (átlagban a 24 oldalból 3 magyar és 1 német) korlátokat szabott a közlésnek. Ez a lehetőség „a más nemzetiségűek kultúrájával való intenzívebb kapcsolatot”³⁰ jelentette, mondja Franz Hodjak, az egymás kultúrája iránti kíváncsiságot, a másságha való betekintés lehetőségét. Hodjak hozzáteszi: „sosem tartottam az idegen elemek hatását az identitásvesztés veszélyének, hanem mindig is az intellektuális horizont kiszélesítésének, illetve a polgári ismeretek gazdagításának”.³¹ Ion Pop pedig így nyilatkozik: „A folyóirat – mint tudjuk – Erdély három nyelvén jelent meg, és természetes volt az együttműködésre való törekvés.”³² Szócs Géza költő még tovább megy az *Echinox 50* című ünnepi kötetben közölt visszaemlékezésében, amelyben az együttműködés hozadékaként a különböző nemzetiségek egymásról kialakított képének pozitív irányú megváltozásáról beszél: „A romániai magyarok a Ceaușescu-rezsim valóságát ellenséges világgé váltak fel. Mivel a kommunista zsarnokság román nyelven megfogalmazott nemzeti szlogeneket használt, ezért az erdélyi magyarok elvesztették bizalmukat mindabban, ami román volt. Az itteni kommunizmus egyenesen román nemzeti kommunizmusként határozódott

29 ÁGOSTON Vilmos, *Az érvelés ideje*, Noran, Budapest, 2000, 18.

30 Franz HODJAK, *Încercam să facem exerciții de libertate = Echinox 50*, 273. [Saját fordításom.]

31 Uo.

32 *Ankét*, Ion POP válaszai = *Echinox 50*, 83. [Saját fordításom.]

meg. A magyarok tudomásul vették ezt a tényt, a következőképpen vélekedve erről: ha a kommunista rezsim ellenségünk (és az is), és ha ez a kommunizmus egy román nemzeti kommunizmus, akkor a románok is az ellenségeink. Le akarnak győzni, meg akarnak semmisíteni, ki akarnak zárni. Az Echinoux műhelye képesnek bizonyult arra, hogy nagymértékben meghiúsítsa ezeket a gyanakvásokat, ezt a bizalmatlanságot.”³³ Beke Mihály András pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy: „Ha létezett is valaha Kós Károly kétségbeesett gondolata, a transzilizvanizmus, akkor az Echinoux szerkesztősége erre a legékeesszólóbb példa lehetne. Közös író-olvasó találkozókon való részvétel, a magyar szerzők védelmezése a román szélsőségekkel szemben (személyes élményem!), az azonos szellemi értékrend alapozták meg ezt a közösséget.”³⁴ És hogy egy ellenvéleményt is közöljünk, álljon itt Egyed Péter kategorikus kijelentése: „Elutasítom azt, hogy valamiféle tudatos multikulturalizmus vagy interetnikus együttműködés lett volna közöttünk. Ez utólagos konceptek visszavetítése az akkori időkre.”³⁵

Az Echinouxot értelmezhetjük akár a multikulturális Erdély leképezéseként is, amennyiben több nemzet egymásmellettségéről van szó – de ez szükségszerűen bevonja a transzkulturalizmus³⁶ fogalmát is, hiszen a lap szempontjából a hangsúly nem az egymás mellett való eléldéglésen, hanem az adott népek közötti interakción, kultúrák közötti párbeszeden van. Hogy ez nem valósult meg szerkesztőségi

33 Szőcs Géza, *Despre un atelier de altădată = Echinoux 50*, 364. [Saját fordításom.]

34 BEKE Mihály András, *A szabadságillúzió díszkrét bája avagy 50 éves a kolozsvári Echinoux = Echinoux 50*, 370.

35 *Ankét*, EGYED Péter válasza = LÁSZLÓ Szabolcs, *Interkulturalitás az Echinouxban*, Korunk 2009/11., <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00155/index14ec.html>

36 A transzkulturalizmus fogalmát Wolfgang Welsch dolgozta ki az általa már avítottként vélt hagyományos kultúrafelfogás, a multikulturalizmus és az interkulturalizmus ellenében. Ez utóbbi kettő esetében a különböző kultúrákat homogéneknek, monolitikus egységekként, gömbökként képzelik el, „a multikulturalisták ezt a társadalmakon *belüli* kapcsolatokra, az interkulturalisták pedig a társadalmak *közötti* kapcsolatokra való tekintettel teszik” (WOLFGANG WELSCH, *Transzkulturalitāt. Realitāt – Geschichte – Aufgabe*, new academic press, Wien, 2017, 22. [Saját fordításom.]). A legnagyobb problémának e két felfogásban azt tartja, hogy „a gömbökként felfogott kultúrák nem tudnak egymással kommunikálni, nem tudnak egymáson áthatolni, hanem csupán, ahogy ezt Herder találóan megfogalmazta, »taszítani« tudják egymást” (WELSCH, *I. m.*, 11. [Saját fordításom.]). Ezek helyett a transzkulturalizmus terminust ajánlja, amely a kultúrákat nem egymástól elszigetelt gömbökként, hanem hálóként, szövetként látja. Egyik legnagyobb előnyének azt tartja, hogy általa megnő a kapcsolatteremtő, illetve a kommunikációs képesség is: „[...] a belső transzkulturalitás a külső transzkulturalitásbeli társas érintkezésben is segít. Ugyanis minél több elemből áll egy egyén kulturális identitása, annál nagyobb annak az esélye, hogy közös tulajdonságai legyenek más egyénnel (WELSCH, *I. m.*, 20. [Saját fordításom.]).

szinten, azaz nem volt egy egységes szemlélet, koncepció, hanem legfeljebb az egyes szerzők kapcsolatában, az is lehetséges. Viszont az is kétségtelen, hogy a szóban forgó lapon belül lehet és kell is beszélni kultúrák közötti kapcsolatokról, a kultúráközvetítés legkézenfekvőbb formája pedig a műfordítás volt.

A műfordítás mint értékközvetítés

Lévén, hogy a román az államnyelv, azaz a mindhárom nemzet által ismert nyelv, sokféle kombinációban volt alkalmas az értékközvetítésre. Egyrészt a román oldalakat a magyarok és németek is el tudták olvasni és ily módon valamiféle képet tudtak alkotni a román irodalmi, filozófiai, kulturális életről. A román oldalakon közölt írások jutottak el tehát a legtöbb olvasóhoz, de a Nyugatról „importált” szellemi, irodalmi és nem utolsósorban filozófiai áramlatok is a román nyelv közvetítésével kerültek be a német nyelvterületről: számos írást fordítottak le vagy a német anyanyelvű, többnyire német–román szakos egyetemi hallgatók, később neves írók, irodalomtörténészek vagy a németül jól tudó román hallgatók. Ami kimondottan a szépirodalmat illeti, a fiatal német szerzők, elsősorban költők is megjelentek román fordításban (arra is van példa, Franz Hodjak esetében, hogy saját maga fordította le verseit), és ez az új szellemiség, ezek az új kifejezési módok igen nagy hatással voltak a fiatal román szerzők, a „nyolcvanasok” (optzeciști – ahogy őket a későbbiekben megnevezték) szemléletmód- és értékformálódására.

Hogy milyen nagy szerepe lehetett a fiatal román, illetve német költők Echinokban közölt verseinek, az is mutatja, hogy később, évtizedek múltán fontosnak tartották azokat külön kötetben is megjelentetni: a *Poezii revistei Echinoux. Antologie (1968–2003)*³⁷ [Az Echinoux folyóirat költői. Antológia (1968–2003)] című 2004-ben látott napvilágot, és fiatal román költők verseiből közöl válogatást, a második kötet pedig *Poezii revistei Echinoux. Vol. 2: Pagini germane. Antologie (1968–1988)*³⁸ [Az Echinoux folyóirat költői. 2. kötet: Német oldalak. Antológia (1968–1988)] címmel jelenik meg, ez pedig az évek során az Echinokban közlő romániai német (szász és sváb – ez utóbbiak között az Aktionsgruppe

37 *Poezii revistei Echinoux. Antologie (1968–2003)*, szerk. Ion Pop, Dacia Könyvkiadó, Cluj-Napoca, 2004.

38 *Poezii revistei Echinoux. Vol. 2: Pagini germane. Antologie (1968–1988)*, szerk. Ioan Mușlea, Limes, Cluj-Napoca, 2013.

Banat tagjai is fellelhető) költők verseit gyűjtik össze. Szintén itt említem meg a *Vânt potrivit pină la tare. Zece tineri poeți germani din România* [Mérsékelt szélről a viharosig. Tíz fiatal romániai német költő] című gyűjteményt, amelynek érdekessége, hogy 1982-ben jelent meg³⁹ és tíz fiatal romániai német költő verseit tartalmazta, majd harminc év múlva, azaz 2012-ben újra kiadták,⁴⁰ immár azzal a két költővel is kiegészítve, akiket a cenzúra annak idején kivágott a kötetből, mert a kézirat leadása után kivándoroltak Németországba.⁴¹ A 2012-es kiadás elé írt előszóban külön megemlítik az Echinoxot, mégpedig olyan műhelyként beszélnek róla, mint ami a regionális multikulturalitás elismerése. Ion Bogdan külön megjegyzi, hogy szoros kötelékek fonódtak a szerkesztőségekben a román és német egyetemisták és fiatal írók között, és itt, immár szerzőtársakként kezdik el fordítani egymás szövegeit.⁴² (Zárójelben jegyzem meg, hogy – amint fentebb is szó volt róla – itt is két- és nem háromoldalú barátságokról beszélnek, azaz a magyar vonatkozásokról nem esik szó.)

Az első két, kimondottan az Echinoxban publikáló költők verseit tartalmazó és a már a 2000-es években, tehát jóval az 1989-es forradalom után kiadott antológia összevetésekor lényeges különbséget észlelhetünk: míg a román költők antológiája egy sokkal nagyobb időszakot ölel át, a kezdetektől, azaz 1968-tól 2003-ig, addig a német költők esetében természetszerűen adódhatott az 1988-as korszakhatár a szintén '68-as évtől: ekkor már a német anyanyelvű költők nagy része kitelepedett Németországba, tehát egyrészt csak elvéve születtek német nyelvű versek, másrészt a kitelepedéssel a romániai német irodalom is mint olyan bizonyos értelemben felszámolta önmagát. Itt jegyzem meg, hogy habár a lap háromnyelvű, a román és német költők verseit tartalmazó antológiák mellett nem született magyar nyelvű válogatás. Ennek okai az alább röviden felvázolt tényekben is keresendők, az egységes szerkesztői elv hiányától el egészen addig, hogy a magyar költők számára nem az Echinox volt a költővé érés terepe, tehát sem számukra nem volt annyira fontos egy esetleges magyar nyelvű antológia megjelentetése, sem az Echinox számára. És véleményem szerint, mivel az itt közlő magyar költők és olvasóik számára is sokkal nagyobb súllyal bírt egy

39 *Vânt potrivit pină la tare. Zece tineri poeți germani din România*, szerk. Peter MOTZAN, ford. Ion MUȘLEA, Kriterion, București, 1982.

40 *Vânt potrivit pină la tare. Tineri poeți germani din România*, szerk. Ion Bogdan LEFTER, Tracus Arte, București, 2012.

41 Klaus Henselről és Werner Söllnerről van szó.

42 *Vânt potrivit pină la tare*, 9.

különálló (Forrás-)kötet vagy egyéb, a Kriterion Kiadónál publikált könyv (lévén, hogy e kiadó kimondottan a kisebbségek számára született, és nem a többség mellett a kisebbség számára is), ezért feltételezésem szerint nem is volt az Echinoux lapnak akkora tétje, mint a románok vagy németek esetében.

A magyar nyelvű oldalakról tehát a későbbi hiányok felől visszatekintve is elmondható, hogy nem fejtettek ki akkora hatást az olvasóikra, és meglehetősen egyoldalúak (egyirányúak) voltak: ezeket csak a magyarok tudták olvasni, tehát sokkal szűkebb közönség, ráadásul egyetemi lap és nem központi újság lévén, nem került be az országos terjesztőhálózatba, és a diákok mellett csak kevés (főleg kolozsvári) értelmiségi jutott hozzá.

Ami a magyar–román, magyar–német fordítási irányt illeti, magyarról románra még ugyan fordítottak néhanapján, magyarról németre viszont alig. A magyar szövegek román fordításai segítségével valamicske eljutott a románokhoz, illetve a románul is beszélő németekhez is. Ez a valamicske azonban távolról sem volt elég, és nemcsak a szövegek, fordítások szintjén szűkülnek itt le a kultúrák közötti átjárások lehetőségei, hanem ezen oldalak elszigetelődéséhez az is hozzájárult Gaal György szerint, hogy a magyar oldalakat nem jellemezte a román oldalakhoz hasonló koncepciózus szerkesztés – ennek egyik oka abban keresendő, hogy nem állt ott mögöttük már a kezdetekkor egy olyan szerkesztőgárda, mint a románok esetében az Echinoux-kör egybeforrt társasága.⁴³ Ezenkívül a terjedelem miatt sem volt egyszerű a szerkesztőnek azzal a kevéssel a lehető legjobban gazdálkodni, ezzel kapcsolatban szintén Gaal György azt mondja, hogy „a »magyar Echinoux« függelék. Függeléke egyrészt a hús másik oldalnak [...] Másrészt függeléke a nagykulturának, olyannyira függeléke, hogy legtöbbször észre sem vevődik.”⁴⁴ Itt jegyzem meg, hogy a kommunizmus idején a magyarul való publikálásnak elsősorban identitásmegőrző szerepe volt, és nem feltétlenül más kultúrák közvetítése számított a legfontosabbnak. Az tehát, hogy mégsem mondtak le róla, a felajánlott minimális oldalszámról, magyarságtudat-erősítő szerepével magyarázható. Ezt húzzák alá a lap indítását szorgalmazó Jordáky Lajos szavai, melyeket Rostás Zoltánhoz intézett, amikor az felkereste őt a kompromisszumkötést övező dilemmák közepette: „Jordáky azt mondta a tenyerét

43 GAAL György = *Echinoux-alakzatok. Egy diáklap tíz éve a tárgyakban, a terekben és az emlékekben*, Korunk 1980/1–2., 66.

44 Uo., 65.

felmutatva, hogy ha csak ennyi papírt is adnak, azt is tele kell írni.”⁴⁵ A későbbiekben viszont, a fordítások jelentőségének növekedésével, a szövegekben, azok identitásmegőrző és -erősítő szerepén túl, a más kultúrák iránti érdeklődés, azok megismerésének lehetősége is benne rejlett, és ezt (szinte) minden irányban: német–magyar, román–magyar, német–román, magyar–román (kevésbé magyar–német) irányban igyekeztek kihasználni.⁴⁶

Az oldalak nyelvek szerinti eloszlását, azok szerkezetét, rovatait szemléltetendő, a továbbiakban az első két évfolyamba nyújtok némi betekintést, melynek során főként a német és magyar oldalakra térek ki.

Az Echinox első évfolyama – német és magyar szemszögből

„Az egyetemi ifjúság folyóirataként elsődleges célunk, hogy mindig az alkotás magas hőfokán élő ezernyi fiatal visszhangja és szócsöve legyünk. Küldetésünknek tekintjük a megszületőben levő értelmiség szellemi profiljának kiegészítését, illetve lehetőség szerint a kötelező és szükséges képzés okozta ür pótlását. Mindenekelőtt hasznos folyóirat akarunk lenni, és csak ezt követően egy új utakat nyitó folyóirat” – áll az Echinox első évfolyama első számának első oldalán található vezércikkben. Itt már megfogalmazódik az, ami az ezt követő években oly sokszor visszaköszön a különféle lapokról, a Párt elvárásaként: a szerkesztők nem feltétlenül a saját véleményüket fogalmazták meg, hanem felsőbb szintű elvárásnak megfelelően sablonszöveget írnak, mely szerint a haszonelvűség (voltaképpen a Párt szolgálatába való állás) az újdonságokkal szembeni nyitottság, az esztétikum és tudományosság elé helyezendő. A vezércikk mondandóját csak kiegészíti az e szöveg alatt helyet kapó, a szerkesztőség által 1968. december 27-én Nicolae Ceaușescu elvtársnak címzett levél, melyben amellet, hogy „a tudomány és a művészet tiszta lángjának állandósága”-szerű sablonkifejezések szerepelnek, egy lényeges megállapítás is megjelenik: miközben há-

45 *Echinox-alakzatok*, 68.

46 Hogy a magyarról németre való fordítás háttérbe szorult, annak oka egyrészt az, amit már fentebb is említettem, hogy a magyar műveket román fordításban a németek is értették, a román lévén a közös nyelv, másrészt pedig a magyar anyanyelvű szerzők között nem is igazán akadt olyan, aki a német célnyelvet annyira birtokolta, hogy arra fordítani mert volna. Illetve az is elgondolkodtató, hogy egyáltalán lett-e volna arra igény a német olvasók részéről, hogy saját anyanyelvükön férjenek hozzá magyar kortársaik szövegehez, vagy elegendő volt számukra a román fordítás.

romnyelvű folyóiratot harangoznak be, a román nemzetről (románul: „națiunea română”) beszélnek. Itt már nyilvánvaló az a nézőpont, melyet az ország lakosaival akarnak „elfogadtatni” évtizedek óta, voltaképpen a második világháború végétől: a magyar, a német nem különálló nemzet, hanem a nagy román nemzet része.

Az előbbieken már volt szó a folyóirat nyelv szerinti arányairól (az átlag 20 román, 3 magyar és 1 német oldalról), viszont azt is meg kell jegyezni, hogy a román oldalak elől foglalnak helyet (az első két-harmadban), utána következnek a „kisebbségi” oldalak, majd újabb román oldalak. Ha a prioritás elvét vesszük alapul, akkor ez azt jelenti, hogy az első helyen álló román oldalak a legfontosabbak, a számban is jelentéktelenebb magyar és német oldalak pedig kevésbé fontosak. A prioritás elve a román többség szempontjából érthető, a kisebbségek szempontjából viszont elkeserítő és elbizonytalanító, és rögtön felveti a kérdést, hogy mit is lehet egy ilyen kis terjedelemmel kezdeni.

Ami a lapon belüli pozíciót illeti, szembetűnik, hogy már az első számban, annak is a 6–7. oldalán felbukkan egy fiatal romániai német szerző. Franz Hodjakról van szó, aki ekkor még német–román szakos egyetemista a kolozsvári egyetem bölcsészkarán, és aki ettől kezdődően hosszú ideig és igen nagy gyakorisággal közöl az Echinoux hasábjain. Ezúttal románul, Petru Poantă fordításában jelennek meg versei, kétszer fél oldalnyi terjedelemben.⁴⁷ Ugyanennek a számnak a 7. oldalán Kenéz Ferenc versét olvashatjuk, szintén románul, Ovidiu Marcovici fordításában. Érdekes megfigyelni, hogy amikor egy német vagy magyar szerző szövegeit közlik fordításban, akkor előreugrik a román oldalakra, nem marad az eredetileg nekik szánt hátsó részben – ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a nyelv jelöli ki a szövegek helyét, és nem a szerzők nemzetisége, ilyenképpen talán nagyobb súlyt, jelentőséget is kapnak. Illetve a nyelv mellett ekkor még, a tapogatózás fázisában, egy másik szervezőelv is megfigyelhető, amely nem más, mint a téma. Ezzel magyarázható, hogy ugyanebben a számban a szintén romániai német író, Bernd Kolf Hermann Brochról németül írt méltatása már hátrább található, a 12. oldalon,⁴⁸ és ugyanide, pontosabban a 13. oldalra kerül Peter Motzan Rainer Maria Rilke-ről szóló, egész oldalas írása. Ez viszont, lévén csak az első szám, még a kezdeti fázis, és még néhány

47 Franz HODJAK, *Reflux, Și iarăși, Ora, Lasă, Din larg Mioriței, Contemplare in seară*, Echinoux 1969/1., 6–7.

48 Bernd KOLF, *Zur Würdigung Hermann Brochs*, Echinoux 1969/1., 12. (egész oldalas írás), illetve Peter MOTZAN, *Rainer Maria Rilke și lumea obiectelor*, Echinoux 1969/1., 13.

lapszámon keresztül láthatjuk, hogy az útkeresés során ingadozások figyelhetők meg mind a terjedelmet, mind a nyelvi csoportosítást, mind a tematikát illetően – el kell telnie egy bizonyos időnek ahhoz, hogy a későbbiekben gyakorolt, tömbösített struktúra kialakulhasson. Addig hol a műfaji, hogy a nyelvi szempont dominál.

Illetve ott van még egy harmadik szervezőelv, igaz, csak igen ritkán: a fordító nemzetisége. Az 1969/10., abban az évben az utolsó szám igazi műfordítói/műfordítási csemegét kínál a három nyelv kombinációjával: Bán Péter több kortárs román, illetve romániai német költő versét ülteti át magyar nyelvre.⁴⁹ Megjegyzendő, hogy a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Bán Péterről szóló szócikke nem beszél német, hanem „csak” román, orosz, lett, litván, török, mordvin, bolgár, cseh és szlovák műfordításairól. Márpedig az Echinnox-beli oldalon csak ennyi szerepel: „Bán Péter fordításai”, tehát csak feltételezni tudjuk, hogy a sok említett nyelv mellett németül is tudott és németről is fordított, mivel az kizárt, hogy a német versek román fordítását ültette volna át magyarra. Mindenesetre sokszor felbukkan a neve az Echinnoxban, aztán később számos más fórumon, lapnál, folyóiratnál, kiadónál, és hídverő szerepe, a különböző kultúrák között való értékközvetítő munkájával fiatalon is kiemelkedik – furcsa ellentmondás, hogy miközben a kultúrák átjárhatóságán dolgozott, ő maga szinte remeteségben élt: ötvenévesen rokkantnyugdíjazták és hazaköltözött Székelymuzsánra, ahol a világtól elvonultan tovább dolgozott.

Az 1. szám 6–7. oldala kapcsán leírtakhoz hasonló dolog figyelhető meg, ezúttal fordított irányban, az 1969/5–6., összevont szám esetében: a 19. oldalon román költők németre fordított versei szerepelnek, láthatjuk tehát, hogy a nyelv „kisebbségi státusza” folytán ezek a román költők „hátra” ugrottak.⁵⁰ Valójában a kisebbségi lét itt nemcsak a fent említett román nemzethez képest határozódik meg, a többség-kisebbség mennyiséget jelölő kategória által, hanem ezt nagyon is jól tükrözi a lap nyelvek szerinti felosztása is: a később 24 oldalassá váló folyóirat első tizenvalahány oldalán román nyelvű szövegeket, elvileg három oldalon magyart és elvileg egy oldalon német nyelvű szövegeket publikáltak. Nem pontos megfogalmazásomnak az az oka, hogy az

49 Adrian POPESCU, *Én csak este nyitom ki magam*, Angela MARINESCU, *Vad angyal*, Franz HODJAK, *Hagyó*, Adrian BITTEL, *Vízkereszt*, Grigore MARCEL, *Későre jár*, Günther SCHULZ, *Metamorfózis*, Echinnox 1969/10., 13.

50 Adrian POPESCU, *Durch den Staub der Welt, Schrei nicht* (Franz HODJAK fordításai), Ion Mircea cím nélküli verse (Peter MOTZAN fordítása), Dinu FLĂMĂND, *Spät, die Kindheit, Gefühl um Heraclea* (Ute BERGER fordításai), Echinnox 1969/5–6., 19.

első évben nem is jelent meg annyi lapszám, amennyit beterveztek, azaz 12, hanem csupán 10 (a 6. és 7., illetve a 8. és 9. szám összevont számok), illetve olyan is volt, mégpedig a második évfolyamban, hogy az egyik (1970/3.) számból teljességgel hiányzik a német oldal. Másrészt ingadozik az oldalszám is, az egy német oldalból néha kettő lesz, a három magyar oldalból pedig időnként öt – ez főleg akkor jellemző, amikor összevont számról van szó, és a standard 24 oldal helyett 36 oldalon jelenik meg a lap (mint például az 1969/5–6. vagy 7–8. száma).⁵¹

Az irodalmi fordításokat tekintve érdekesnek mondható az 1969/3. szám: a standard 24 oldalas lapnak nem a 20. oldala körül vannak a „kisebbségi” oldalak, hanem jóval előbb, a román tömbben: a 11. oldalon Franz Hodjak, Günther Schulz, Bernd Kolf, Wilhelm Schuster versei olvashatók németül,⁵² *Tineri poezi germani din România* [Fiatal romániai német költők] cím alatt. Közvetlenül ez után, tehát a 12–14. oldalakon magyar szövegek állnak – szépirodalom, illetve irodalomtörténeti adalékok, nyelvészeti, történeti, pszichológiai tárgyú írások. Ez az ide-oda ugrálás a szerkesztés még csak homályosan körvonalazott voltával magyarázható.

Szintén a fordítások, illetve a kortárs szövegek súlya miatt emelem ki az 1969/7–8-as összevont számot: itt már megjelennek magyarra fordított művek is Bán Péter tolmácsolásában, mégpedig különböző nyelvekről, a következő költőktől: Teofil Răduțeanu, Nazim Hikmet, Algimantas Baltalis, Szergej Jeszenyin, Eduardas Miezelaitis, Szilja Kaputikjan. A fiatal romániai német írók közül ebben a számban Bernd Kolf ír Arnold Hauser *Der fragwürdige Bericht Jakob Bühlmanns* című kötetéről, ugyanazon az oldalon Gerhard Eike versei olvashatók, mégpedig *Ein Leitsatz eines Hippy* [Egy hippie alapelvei] címmel – természetesen, hogy a hippimozgalom idején, közvetlenül a csúcát jelentő Woodstock fesztivál után az Echinox is közöl ilyen tematikájú írást – annak ellenére, hogy szabadságvágyával és nonkonformizmusával akár veszélyt jelenthet a rendszerre nézve –, hiszen a korabeli történések, események mindig is foglalkoztatták a fiatalokat. Itt említem meg, és ennek nagy jelentőséget tulajdonítok, hogy az Echinox szerkesztői – a külföldi, világhírű írókat, filozófusokat, egy-két nagy elődöt leszám-

51 Az összevont számok általában nyáriak, ezért azt feltételezem, hogy a nyári vizsgaidőszak, illetve az azt követő szinte három hónapos vakáció miatt szünetelt a szerkesztés, pontosabban valósult meg két szám összevont formájában.

52 Franz HODJAK, *So komm, Perspektive, Immer, Schallkraut*, Günther SCHULZ, *Metamorphose, Landschaft, Unfall, Hamlet Monolog*, Bernd KOLF, *Verschiedene Bilder, Der Klosterbrunnen, Wenn*, illetve Wilhelm SCHUSTER cím nélküli verse. Lásd Echinox 1979/3., 11.

mítva – azáltal, hogy a kortárs áramlatokkal, fiatal írókkal, költőkkel, művészekkel foglalkoznak, egyben szakítani is akarnak az akkor idősebbeknek számító írókkal, tanáremberekkel, akik teljesen más írói alapelvek/eszmék mentén írtak,⁵³ és akiktől több szempontból is (közlés, érvényesülés) függtek. Ez a szakítási szándék elsősorban a román írókra volt jellemző – az akkor még körként működő Echinoux vezetőjéről, Eugen Uricaruról jegyzi meg Rostás Zoltán: „[...] neki az volt fontos, hogy végre az Echinoux-kör tagjai a »nagyok« engedélye nélkül közölhessék verseiket, novelláikat, esszéiket”.⁵⁴ Az újítás szándéka azonban ugyanúgy megtalálható a német és magyar írók esetében is, erről árulkodik a saját versek, prózák újszerűsége, szövegközpontúsága, illetve a kortárs írók választásának ténye. A művekre való azonnali reagálás szintén fontos a folyóirat és a szerzők, olvasók szempontjából egyaránt, ezért gyakran jelennek meg (nem ritkán kemény) kritikák, recenziók egy-egy magyar, német, román műről.⁵⁵

Összefoglalásképpen elmondható, hogy bár a magyar diákok önálló lapot szerettek volna, és a német diákoknak (számbeli okok miatt) természetszerűleg nem is volt effajta igényük, a románok pedig kezdetben tiltakoztak a háromnyelvű folyóirat ellen, ennek dacára igyekeztek azt tartalommal megtölteni, lehetőleg olyannal, ami új szemléletmódot tükrözött, új írásmódot követelt – a szó nemes értelmében. Tulajdonképpen az újra való igényként született meg a lap, és az „újdomság” közvetítésében hatalmas szerepet játszottak elsősorban az irodalmi, de a filozófiai fordítások is. A Nyugat-Németországba, illetve Magyarországra hamarabb érkezett irodalmi és filozófiai, művészeti törekvések, áramlatok ugyanis csak beszüremkedtek Romániába is, az itteni német és magyar fiatalokhoz a Nyugatról kapott könyvek által. A fordításoknak egyrészt az volt a célja, hogy a szó szoros és tágabb értelmében közelebb hozza a „kinti” kortárs írókat, megismertesse a többi nemzetiség(ek) olvasóival, másrészt pedig a saját „benti” kortársaik fordítása révén betekintést nyerhessenek egymás alkotásaiba. És még ha nem is valósult ez meg teljes mértékben és hibátlanul, a kezdeményezés mindenképpen értékelendő, és beleillik az erdélyiség hármasságába, ma-

53 Lásd erre vonatkozóan Radu Boureanu véleményét arra a kérdésre, hogyan látja a művészet és ideológia kapcsolatát: „Olyan, akár a vér és szívpulzus kapcsolata. Szükség van ideológiára, ugyanis a korunkbeli ideológia a közvetlen élet, a nép és az alkotás előrelendítéséhez szükséges erőt jelenti.” Adrian PAUNESCU, *Sub semnul întrebării*, 123.

54 LÁSZLÓ Szabolcs, *Ankét*, 122. Idézi: Uő., *A háromnyelvű sárkány születése*.

55 Német példaként lásd Peter MOTZAN, *Ein Lyrkband ohne Gedichte* című kritikáját, Echinoux 1969/9., 15.

gyar–német–román olvasatába. A korábbiakban említett transzkulturalizmus érvényesülése elsősorban a fordítások révén látszik: a más nyelvekből átültetett szövegek ugyanis az egyébként (a hatalom előírta többség-kisebbségek súlyozású, azaz a nyelvek „fontossága” szerint) zárt lapstruktúrát – a témák, szerzőhöz rendelt alkotások ide-oda helyezésével – kimozdítják a helyéből, megnyitják, ami tulajdonképpen az alkotók nyitottságát, egymás kultúrájára való kíváncsiságát feltételezi és vonja is maga után. Voltaképpen ebben áll a transzkulturalizmus lényege: a különböző kultúrák érintkezésében, áthatolhatóságában, szövekként, és nem egymástól elhatárolódó, magukba zárt egységekként való felfogásában. Ha pedig ilyenképpen tekintünk rá, akkor az eredetileg kényszerből elfogadott háromnyelvű Echinox folyóirat jó lehetőségként értelmezhető a különbözőség, sokszínűség megélésére és megértésére. Azzal a kiegészítéssel, hogy egyes szerkesztők ezt ki tudták, mert ki akarták használni, mások, akik nem tudtak teljesen kibújni a kényszer érzete alól, muszájból tették – ami viszont a végeredményt illeti, ti. hogy például a kortárs fiatal szerzők munkái eljuthattak a román és magyar olvasókhoz, annak mindenképp hatása volt nemcsak a korszellem szintjén, hanem a fiatal egyetemisták alkotói tevékenységére nézvést is.